

Prikazi demencija u recentnim filmskim ekranizacijama kao način društvenog osvještavanja

Marinko Leš*

marinkoles@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2600-9113>

Damir Demonja**

ddemonja@irmo.hr

<https://orcid.org/0000-0002-4186-5137>

<https://doi.org/10.31192/np.20.2.7>

UDK: 616.892.3:791

17.024

Pregledni članak /Review

Primljeno: 20. rujna 2021.

Prihvaćeno: 26. studenog 2021.

Na globalni javnozdravstveni problem, porast broja oboljelih od demencija, naročito Alzheimerova tipa, osviješteno progovara i filmska umjetnost. S obzirom na široku vidljivost i pristupačnost svim skupinama, film ima značajnu ulogu u približavanju i upućivanju na, prema stručnjacima, vodeću bolest današnjice koja zahvaća stanice moždane kore i okolnih struktura, ponajprije hipokampalne regije, uslijed koje bolesnici gube psihičke, fizičke i mentalne sposobnosti. Dramski tekst »Otac« (»Le Père«), francuskog dramatičara Floriana Zeller, u kojem pratimo kako protagonista razara demencija, doživio je globalnu prepoznatljivost istoimenom filmskom ekranizacijom, koju je režirao upravo Zeller. Kao okosnica, ili glavni pokretač radnje ovoga filma, demencija se prikazuje drukčije nego što je uobičajeno, promijenjen je »kut snimanja«, jer se okrutnost ove bolesti promatra »iznutra«. Osim ovoga primjera, u ovom znanstvenom radu predstavljeni su i filmovi Zauvijek Alice (Still Alice) i Supernova koji, također, obrađuju demencije, ali ponešto drukčijim filmskim postupcima. Premda se u filmu Otac (The Father) nigdje i nikada izrijekom ne spominje Alzheimerova bolest, poznato je da Zeller u obiteljskoj anamnezi ima slučaj te bolesti, a i prikaz kliničke slike ukazuje na simptome koji bi odgovarali tom obliku demencije. Zauvijek Alice gotovo dokumentaristički slijedi razvoj bolesti, dok u Supernovi pratimo početna obilježja frontotemporalne demencije. Slijedom toga, u ovoj radu će se analizirati i protumačiti glumački i filmski postupci prikaza

* Dr. sc. Marinko Leš, samostalni istraživač, Bartolići 49, HR-10000 Zagreb.

**Dr. sc. Damir Demonja, znanstveni savjetnik u trajnom zvanju, Institut za razvoj i međunarodne odnose, IRMO, Odjel za međunarodne gospodarske i političke odnose, Ljudevita F. Vukotića 2, HR-10000 Zagreb.

demencija. Cilj je ovoga rada analiziranjem triju odabranih filmskih primjera istaknuti važnost i nužnost društvene upućenosti i osviještenosti na bolesti koje uzrokuju demenciju, budući da se procjenjuje da će se učestalost Alzheimerove bolesti do 2050. godine učestvostručiti.

Ključne riječi: *Alzheimerova bolest, demencije, društvo, film, osviještenost.*

Uvod

Pojam koji se, možda, najviše od svih medicinskih nazivlja koristi u svakodnevnom razgovoru, ponekad pejorativno i lakomisleno, »Alzheimer« obično upućuje na zaboravljanje nekih uobičajenih stvari ili se, pak, izjednačava s demencijom. Međutim, Alzheimerova bolest najčešći je oblik demencije i stoga najpoznatiji. Simptomi i znakovi ove bolesti poznati su od davnina, opisivali su ih stari Grci i Rimljani, pa i Shakespeare, i kroz povijest je imala razne nazive. Suvremena medicina prihvatila je naziv Alzheimerova bolest koji je skovao Emil Kraepelin, odajući time počast svome učeniku, Aloisu Alzheimeru, koji je pak ukazao na poteškoće u postavljanju diferencijalne dijagnoze između senilne demencije i normalnog starenja.¹ Alzheimer je bolest opisao na sastanku psihijataru u Tübingenu 1906. godine na slučaju pacijentice Auguste D.²

U zapadnom svijetu, Ronald Regan, Charles Bronson, Charlton Heston, Rita Hayworth, Iris Murdoch samo su neke od poznatih osoba koje su podlegle toj bolesti, pa ipak o demencijama se, zapravo, malo zna. Pritom se ne misli da demencija kao dominantni sindrom u kliničkoj slici kod bolesnika nije dobro opisan i istražen znanstveno, već ona u društvenom kontekstu još uvijek, kao uostalom i sve neurološke i psihičke bolesti, ima stigmatiziran položaj. Odnedavno se situacija mijenja zahvaljujući medijskim istupima liječnika i stručnjaka, kao i filmovima koji koriste Alzheimerovu bolest kao svoju temu.

Treba dodatno naglasiti da je demencija krovni pojam, sindrom, što pretpostavlja simptome i znakove bolesti mozga, obično kronične ili progresivne prirode, u kojoj dolazi do poremećaja više kortikalnih funkcija, uključujući pamćenje, razmišljanje, orijentaciju, razumijevanje, računanje, sposobnost

¹ Antonio TAGARELLI i dr., Alois Alzheimer. A Hundred Years after the Discovery of the Eponymous Disorder, *International Journal of Biomedical Science*, 2 (2006) 2, 196-204.

² »Prvi simptomi u navedene bolesnice uključivali su promjene osobina ličnosti s jakim osjećajem ljubomore prema mužu, a 25. studenog 1901. godine, kada je dovedena u Bolnicu za duševne bolesti u Frankfurtu na Majni, imala je poremećeno pamćenje, poteškoće u čitanju i pisanju i paranoju. Kasnije su se pojavile i halucinacije, disfazija, disgnozija i dispraksija, te je naposljetku 8. travnja 1906. godine umrla. Alzheimer je uočio i povezao navedene kliničke simptome bolesti s postmortalnim neuropatološkim obilježjima: atrofijom moždane kore i gubitkom neurona, te prisutnošću plakova i neurofibrilarnih promjena prikazanim metodom srebrne impregnacije po Bielschowskom« [Goran ŠIMIĆ, *Neurobiologija demencije. Uvod u Alzheimerovu i druge neurodegenerativne bolesti moždane kore*, <http://dementia.hiim.hr/neuro.htm> (03.09.2021)].

učenja, jezik i prosudbu, kako se navodi u Klasifikaciji mentalnih i bihevioralnih poremećaja Svjetske zdravstvene organizacije iz 1992. godine.³ Također se tamo navodi da oštećenja kognitivnih funkcija prate, a povremeno im i prethode, pogoršanja emocionalne kontrole, socijalnog ponašanja ili motivacije. I još jedna bitna značajka, svijest nije zamagljena. Premda bismo laički gotovo prvo to pomislili kada je riječ o demenciji, Hughes objašnjava da je ova definicija zapravo način isključivanja delirija koji je dijelom definiran prisutnošću »zamagljene svijesti«. Delirij kao nedostatak budnosti ne bi trebao postojati kod demencije, iako je od ove objave Svjetske zdravstvene organizacije 1992. godine postalo jasnije da demencija s Lewyjevim tjelešcima ponekad uključuje zamagljivanje svijesti.⁴

Uz ova dva navedena oblika, Alzheimerovu bolest i bolest Lewyjevih tjelešaca, navodimo i vaskularnu demenciju, frontotemporalnu i demenciju povezanu s HIV infekcijom te druge poremećaje koji su povezani s demencijom: Parkinsonova bolest, Huntingtonova bolest, progresivna supranuklearna paraliza (kljenut), Pickova bolest, Braakova demencija, Creutzfeldt-Jakobova bolest itd. Poznato je da ima više od 50 bolesnih stanja u kojima demencija čini veći ili manji dio kliničke slike.⁵ Iz laičke perspektive, razlike između njih imaju tek akademsko značenje, konačna dijagnoza u većini slučajeva moguća je tek *post mortem* patološkim pregledom moždanog tkiva.

1. Prikaz Alzheimerove bolesti u odabranim filmskim primjerima

Filmsko »označavanje« nekog oblika demencije i njezinih (prvih) simptoma ne zahtijeva silnu tehničku podršku (specijalne efekte, maske, kompjutorske animacije). Prvi znakovi podmučke i postupne progresije oštećenja spoznajnih funkcija, odnosno slabljenje zapamćivanja, najizraženija su i najstalnija klinička obilježja i na filmu ovise isključivo o dobrim glumačkim kreacijama i, ponešto, o redateljskim postupcima i montaži. Vrlo brzo ćemo, kao gledatelji, uočiti da s protagonistom nešto nije u redu. Šimić navodi simptomatologiju koju je detaljno opisao i postavio Sjögren 1950. godine, podijelivši je u tri stadija. Za prvi, rani stadij, karakterističan je gubitak epizodičkog deklarativnog pamće-

³ Julian C. HUGHES, *Alzheimer's and other Dementias*, New York, Oxford University Press, 2011, 24-26.

⁴ Novije izdanje ICF-a (*International Classification of Functioning, Disability and Health*) uvodi i delirij kao simptom te navodi da se kognitivna oštećenja uslijed demencije ne mogu pripisati normalnom starenju. Više: WHO, ICD-11, (05/2021), <https://icd.who.int/en> (03.09.2021). Na to upućuje i Hughes, *Alzheimer's and other Dementias...*, 26, kao i mnogi drugi.

⁵ Šimić, *Neurobiologija demencije...*; MSD priručnik dijagnostike i terapije, Demencija, <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/neurologija/delirij-i-demencija/demencija> (03.09.2021).

nja, naročito usvajanja novih sadržaja, što je praćeno i progresivnim propadanjem mogućnosti prisjećanja već usvojenih epizodičkih sadržaja. Poteškoće u pronalaženju prave riječi, anomička disfazija, u tijeku spontanog govora obično je prvi karakterističan znak, uslijed čega pacijent zaobilaznim putem pokušava reći ono što je naumio (logoreja).⁶

Raquel Medina u svojoj opširnoj studiji navodi da je prvi igrani film o temi demencije bio *Na zlatnom jezeru* (*On Golden Pond*) iz 1981. godine, zatim slijedi *Do you remember Love* iz 1985. godine. Od tada, a naročito od 2000-ih dalje, svjedočimo brojnim filmskim naslovima u kojima je Alzheimerova bolest glavna tema, kao što su: *Iris* (2001), *Bilježnica* (*The Notebook*, 2004.), *Away from Her* (2006), *Obitelj Savage* (*The Savages*, 2007), *Željezna lady* (*The Iron Lady*, 2011.), *Still Mine* (2012), *Robot & Frank* (2012), i *Zauvijek Alice* (*Still Alice*, 2014.).⁷

U američkom nezavisnom filmu *Zauvijek Alice* (*Still Alice*, 2014.),⁸ scenarista i redatelja Richarda Glatzera i Washa Westmorelanda iz 2014. godine, pratimo razvoj bolesti upravo od te prve faze. Pedesetogodišnja sveučilišna profesorica kognitivne psihologije, uže specijalizacije iz lingvistike, Alice Howland, koju glumi Julianne Moore (nagrađena je »Oscarom« za najbolju žensku ulogu u ovome filmu) usred predavanja zaboravlja riječ. Tek nekoliko scena kasnije gubi se dok rekreativno trči po kampusu. Posve je razvidno da su joj riječi, kao znanstvenici koja se bavi jezikom i jezičnim zakonitostima, i sveučilišni kampus na kojem provodi većinu svoga života, itekako poznati – tim je više naglašena (patološka) promjena u svakodnevnom funkcioniranju.

Osim anomičke disfazije, koja je u ovom filmu prvi snažan znak, za prvi stadij karakteristične su i oscilacije raspoloženja s promjenama u osobinama ličnosti, te problemi u izvođenju svakodnevnih aktivnosti: odijevanju, pronalaženju željenog puta, prisjećanju gdje se nalaze neke stvari. Može biti oštećeno ispravno procjenjivanje i apstraktno mišljenje, afazija ili vremenska i prostorna dezorijentacija. Agresivnost i iritabilnost, kao posljedica gubitka kontrole i sposobnosti zapamćivanja, rjeđi su simptomi budući da većina nije svjesna propadanja vlastitih kognitivnih sposobnosti. Potonje, međutim, nije slučaj kod Alice jer je ona svjesna promjena, čak ih inicijalno i negira. Njezin liječnik ipak postavlja dijagnozu ranog početka obiteljske Alzheimerove bolesti testom MMSE (*Mini-Mental State Examination*).⁹ Iako je Alzheimerova bolest, kako smo već

⁶ Šimić, *Neurobiologija demencije...*

⁷ Raquel MEDINA, *Cinematic Representations of Alzheimer's Disease*, London, Palgrave Macmillan, 2018, 34.

⁸ Internet Movie Database (IMDb), *Still Alice*, https://www.imdb.com/title/tt3316960/?ref_=fn_al_tt_1 (07.09.2021).

⁹ MMSE, Mini-Mental State Examination, najrašireniji je test probira globalne kognicije. Prosječno trajanje testa je oko 10 minuta. Obuhvaća širok spektar kognitivnih funkcija kao što su orijentacija, kratkoročno pamćenje, pažnja, računanje, jezična manipulacija i konstrukcijska praksa. Maksimalan broj bodova je 30, a rezultat manji od 22 navješćuje moguće postojanje demencije. Više u: Matija SOŠIĆ i dr., Dijagnostički i terapijski pristup pacijentu s kognitivnim smetnjama, *Medicina Fluminensis*, 54 (2018) 2, 140-154.

napomenuli, najčešći oblik demencije, obiteljska Alzheimerova bolest rijedak je oblik i obično pogađa osobe mlađe od 60 godine, što odgovara starosnoj dobi Alice.¹⁰ S obzirom na to da se danas uglavnom zna koji geni imaju značajnu ulogu u obolijevanju od Alzheimerove bolesti, postoji mogućnost testiranja u ranijoj dobi radi otkrivanja vjerojatnosti od obolijevanja, što je u filmu dodatno pridonijelo dramskoj težini. Naime, Aliceina djeca, starija kći Anna i sin Tom su se podvrgnuli testiranju, dok mlađa kći Lydia nije. Anna saznaje da nosi isti mutirani gen i da je neizbježno da će i ona razviti simptome Alzheimerove bolesti.

U filmu *Zauvijek Alice* dramskim pismom i dramskim elementima, kao i filmskim postupcima, glumom, kronološkim slijedom propadanja kognitivnih sposobnosti protagonistice, uvučeni smo u priču s namjerom da promatramo i suosjećamo i s obitelji i s oboljelom, spoznajući ono što možda i ne znamo o toj opakoj bolesti. Gledateljeva pozicija je »samo« promatračka i ne uvlači nas toliko u stanje bolesti da se i sami na trenutke osjećamo bolesni.

Međutim, u filmu *Otac (The Father, 2020.)*, redatelja Floriana Zellera,¹¹ mijenja se pozicija gledatelja kao »pukog« promatrača. Naime, središnji lik, Anthony (u dramskom tekstu zove se André), kojega tumači Anthony Hopkins, isprva ne pokazuje nikakve znakove bolesti. Dapače, ako smo kod Alice primijetili »na znak« da nešto nije u redu s njom, ovdje nam redatelj daje naslutiti da nešto nije u redu s Anthonyjevom okolinom. U maniri trilera pratimo možebitnu urotu koju Anthonyjeva obitelj kuje protiv njega. Vrlo vještom i lukavom režijom redatelj želi zbuniti gledatelje, pa poseže i za neprimjetnom promjenom scenografije nekoliko puta kroz film, da bi naglasio zbunjenost i dezorijentiranost glavnoga lika nevoljom koja mu se sprema. Ne vjerujemo čak ni u dobrohotne namjere vrlo nježne i obazrive kćeri Anne (Olivia Coleman), svi likovi kao da su u nekoj dogovorenoj agendi protiv Anthonyja. Sudjelujemo u vremenskim fragmentima koji se doimaju stvarnima, a oni će se ipak pokazati da nisu. Dezorijentirani smo vremenskim pomacima i petljama, ljudi više nisu oni za koje pretpostavljamo da jesu, izmjenjuju se, čas su dio obitelji, čas su medicinsko osoblje. Pitanje je, ovisno o gledateljevoj kompetenciji, o nekom predznanju o simptomatologiji demencija i, naravno, prethodnoj obaviještenosti o radnji/zapletu filma, kada će nastupiti trenutak u kojem gledatelj shvaća da je zapravo riječ o dementnom starcu. No, ne računajući na taj trenutak, koji je sigurno kod svakoga različit, redatelj gotovo do samoga kraja elementima trilera raspleće radnju. Sjajan je to obrat u pristupanju obradi demencija kroz filmsko pismo i scenarističko-redateljski postupak – u gledateljevu percepciju ugraditi nesigurnost i strah.

¹⁰ Gunhild WALDEMAR, Alistar BURNS, *Alzheimer's Disease*, New York, Oxford University Press, 2016, 7-9.

¹¹ Internet Movie Database (IMDb), *The Father*, https://www.imdb.com/title/tt10272386/?ref_=fn_al_tt_1 (07.09.2021).

Halucinacije i paranoidne ideje mogu biti prisutne i u prvom stadiju Alzheimerove bolesti, a da je pritom neurološki status uredan. Izvanjskih znakova nekog patološkog stanja u ovoj fazi, također, nema, što je, zapravo, sjajno poslužilo redatelju filma Zelleru da bi »okrivio« druge i prebacio fokus s deluzija dementnog starca na tobožnje zlobne namjere njegove obitelji.

U drugom stadiju progresija demencije je jasno izražena, te sve više dolaze do izražaja žarišni neokortikalni simptomi: apraksija,¹² agnozija¹³ i afazija.¹⁴ Učenje, prepoznavanje najbliže okoline i rodbine te semantičko pamćenje postaju sve slabiji, dok pamćenje davnih događaja ne mora biti u potpunosti izgubljeno.¹⁵

S obzirom na to da u *Zauvijek Alice* pratimo skoro sve faze bolesti, nalazimo i ove potonje. Alice se nakon odgledane predstave u kojoj glumi njezina kći, njoj obraća kao nepoznatoj osobi. Prilikom obiteljske večere upoznaje sinovu djevojku, a tek nekoliko trenutaka kasnije ponovno se upoznaje s njom. Na jednoj konferenciji posvećenoj Alzheimerovoj bolesti, Alice drži govor čitajući s papira, podvlačeći flomasterom pročitane rečenice da ne bi zaboravila što je pročitala, a što nije. U toj drugoj fazi bolesti izražen je gubitak osjećaja o prostoru i vremenu, agitacija, agresivnost i nekooperativnost, a izgledno je da će se javiti i depresija, anksioznost i paranoidne reakcije.¹⁶ Alice se ne snalazi u vlastitoj kući, gubi stvari za koje misli da ih je zametnula jučer, a od toga je prošlo bar mjesec dana. »Zauvijek Alice« možemo, stoga, promatrati i dokumentaristički, kao vjeran, ali ubrzan prikaz urušavanja jednog solidnog i briljantnog uma, po fazama.

Anthonyja, pak, redatelj i scenarist namjerno zadržavaju što dulje u tom prvom stadiju, da bi zadržao zbunjenost kod gledatelja, odnosno da što dulje ne bismo bili sigurni da je riječ o bolesti. Dezorijentiranosti, neprepoznavanju bliskih osoba, pogrešnim procjenama tko je tko i koliko je vremena prošlo ne svjedočimo kao promatrači sa strane, već smo uvučeni u srž užasa nemogućnosti oblikovanja stvarnosti. Razvoj bolesti nije u prvom planu.

Spomenimo i treći stadij Alzheimerove bolesti, iako čak ni dosad obrađivani filmski primjeri ne prikazuju užase s kojima se susreću bolesnici, ali, nažalost, i njihovi njegovatelji. Deklarativno pamćenje je izgubljeno u potpunosti (i

¹² Apraksija je nemogućnost izvođenja smislenih, ranije naučenih motoričkih radnji, unatoč volji i fizičkoj sposobnosti, MSD priručnik dijagnostike i terapije, Apraksija, <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/neurologija/funkcija-i-disfunkcija-mozdanih-reznjeva/apraksija> (20.09.2021).

¹³ Agnozija je nesposobnost prepoznavanja nekog objekta koristeći pritom više osjetila, Agnozija, <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/neurologija/funkcija-i-disfunkcija-mozdanih-reznjeva/agnozija> (20.09.2021).

¹⁴ Afazija, gubitak ili poremećaj govora, koji uključuje smanjenu mogućnost razumijevanja ili izražavanja riječi, Afazija, <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/neurologija/funkcija-i-disfunkcija-mozdanih-reznjeva/afazija> (20.09.2021).

¹⁵ Šimić, *Neurobiologija demencije...*

¹⁶ Isto.

epizodičko i semantičko),¹⁷ a počinje se gubiti i proceduralno.¹⁸ Svakodnevnosti postaju nemoguće jer bolesnik više ne može hodati, žvakati, gutati, kontrolirati sfinktere te postaje potpuno ovisan o skrbi drugih.¹⁹

U kontekstu scenografskog rješenja u filmu *Otac*, valjalo bi istaknuti da se redatelj, očito znajući makar osnove ljudske neurobiologije i mehanizama pamćenja, poigrava i sa »zdravom pameti« gledatelja, iskušavajući njegovu memoriju. U jednom trenutku se doista pitate gdje se protagonist nalazi, radi li se uvijek o istom prostoru, je li se nešto izmijenilo, pa – iako se gotovo cijeli film zbiva na istom filmskom setu i mislite da ste u vlastito prostorno sjećanje ugradili tlocrt stana u kojem se radnja događa – više niste sigurni gdje je kuhinja ili je li u dnevnoj sobi boja zida uvijek ista.

Naime, ni kod zdravih osoba pamćenje nije pouzdano. Ono uvijek ovisi o emotivnoj angažiranosti i obojanosti određenog (pamćenog) trenutka. Mozak će uvijek posezati u svoj repertoar sjećanja i nadograđivati »rupe« nekim izmišljenim zakrpama i nikada ono neće biti vjerodostojno.

Scenograf filma *Otac*, Peter Francis, navodi da je želio zadržati uvijek istu arhitekturu stana, no s blagim promjenama koje se ne moraju odmah primijetiti. Napominje da se film, u konačnici, bavi sjećanjem i kaže:

»Svatko film gleda drukčije. Za mene je Anthony cijelo vrijeme u istom prostoru. S moje točke gledišta, on je u domu (za starije i nemoćne, op. a.) od prvoga dana, a ono što on vidi i ono što vi vidite njegova su sjećanja.«²⁰

Naime, film završava u sobi u ustanovi o kojoj govori Francis i to se reprezentira nedvosmisleno i jasno. Također, i filmska rasvjeta promjenama prati zbunjivanje gledatelja umetanjem novih elemenata u scenografiju.

Danas znamo da mozak ima rešetkaste i prostorne stanice (*grid cells*, *place cells*) i da s pomoću njih stvara neku vrstu koordinatnog sustava i na taj način se krećemo u (poznatom) prostoru. Grupa znanstvenika je na tragu dokazivanju kako su upravo te stanice pogođene demencijama, naročito Alzheimerovom bolesti te stoga nije neobično da je upravo prostorna memorija ugrožena.²¹

¹⁷ Deklarativno pamćenje odnosi se na činjenice, informacije i znanje koje stječemo učenjem. Dijeli se još na epizodičko (autobiografsko) i semantičko (značenjsko, referentno). Naziva se još i eksplicitno. Opširnije: Mladenka TKALČIĆ i dr., *Uvod u neuroznanost učenja i pamćenja*, Zagreb, Ljevak, 2019, 40.

¹⁸ Proceduralno pamćenje, nedeklarativno pamćenje ili implicitno, je »automatsko« jer ne ovisi o svijesti. Npr. hodanje, plivanje, vožnja bicikla, skijanje, zakopčavanje gumba, govorenje, učenje gramatike itd. Vidi: Tkalcic i dr., *Uvod u neuroznanost...*, 44.

¹⁹ Šimić, *Neurobiologija demencije...*

²⁰ Carolyn, GIARDINA, How 'The Father' Production Designer Evoked Disorientation in Film About Memory Loss, *The Hollywood Reporter* (2021), <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-news/how-the-father-production-designer-evoked-disorientation-in-film-about-memory-loss-4111997/> (07.09.2021).

²¹ Heechul JUN i dr., Disrupted Place Cell Remapping and Impaired Grid Cells in a Knockin Model of Alzheimer's Disease, *Neuron*, 107 (2020) 6, 1095-1112.

Za ovu analizu značajan je i film *Supernova* (2020),²² koji je objavljen gotovo istovremeno kada i *Otac*, što puno govori o osviještenosti filmske industrije i potrebi progovaranja o izazovima s kojima se suočavaju ljudi koji žive s demencijama i onih koji ih vole. I u primjeru ovoga filma, redatelj je i scenarist, Harry Macqueen, koji se romantičnom dramom odlučio prikazati emotivno venuće Sama i Tuskeru, para kojega tumače Colin Firth i Stanley Tucci. Tuskeru je dijagnosticirana demencija i, prije nego što ona dobije teži oblik, on želi počinuti samoubojstvo. Za razliku od *Zauvijek Alice*, ovdje nismo pretrpani simptomima bolesti, međutim bolest konstantno »visi u zraku«. Osjeća se njezina prisutnost i to stvara nelagodu, dok istovremeno suosjećamo i svjedočimo tužnoj priči gašenja jedne lijepe intimne priče i života jednog briljantnog pisca. Kako smo već naveli, za razliku od drugih bolesti, oboljeli od demencije često ne pokazuju nikakve izvanjske fizičke znakove svoga stanja sve do kasnijeg ishoda, tako se i Tusker čini dobrog fizičkog zdravlja. No izvrsnom izvedbom oba glumca snažno osjećamo agoniju, unatoč ponekim blistavim humorističnim trenutcima. Možda je ključan dijalog u filmu koji sažima cijeli užas kada Sam govori: »Tuskeru, ti si i dalje ista osoba.« Na što Tusker odgovara: »Nisam, samo tako izgledam.« Premda ove riječi snažno odzvanjaju i potiču na razmišljanje, ovaj film ima najveću snagu u neizgovorenem, u tišini i nemoćnim pogledima koje izmjenjuju protagonisti koje interpretiraju Firth i Tucci.

2. *Glumačka ostvarenja i iskustva filmskih autora*

Anthony Hopkins je također nagrađen »Oscarom« za ulogu Anthonyja i, iako je vjerojatno suviše govoriti o njegovoj izvedbi (i/jer zaslužuje zasebnu analizu), nepravедno bi je bilo ignorirati. Otprilike dvije godine prije snimanja *Oca*, Hopkins je otjelovio filmskog kralja Leara u BBC-jevoj produkciji, smještenog u pretjerano militariziranom Londonu današnjice ili, pak, u alternativnom svemiru, svejedno.²³ Upravo ova Shakespeareova drama je ponajviše zanimljiva neuroznanstvenicima zbog znakova neke mentalne bolesti. Pojedina literatura spominje shizofreniju ili depresiju, čak i bipolarni poremećaj,²⁴ no najizglednije je da simptomi opisuju demenciju izazvanu bolešću Lewyjevih tjelešaca.²⁵ Kralj Lear pokazuje kognitivna i motorička oštećenja, iracionalno razmišljanje, nagle promjene raspoloženja, paranoju, halucinacije, zablude i nemogućnost prepoznavanja ljudi koje poznaje. Iako Hopkins nije »prepisao« ulogu Leara u

²² Internet Movie Database (IMDb), *Supernova*, https://www.imdb.com/title/tt11169050/?ref_=fn_al_tt_1 (07.09.2021).

²³ IMDb, King Lear, https://www.imdb.com/title/tt7473890/?ref_=fn_al_tt_1 (07.09.2021).

²⁴ Somasundaram, OTTILINGAM, The psychiatry of King Lear, *Indian Journal of Psychiatry*, 49 (2007) 1, 52-55.

²⁵ Roger JONES, The Madness of the King. King Lear, *British Journal of General Practice*, (2014) 64 (620), 48, <https://bjgp.org/content/bjgp/64/620/148.full.pdf> (20.09.2021).

Anthonyja, zasigurno je ostala zapisana u njegovu glumačku partituru, postala je dio njegova repozitorija. Premda Hopkinsa ne poznajemo osobno, dojma smo da on filmskog Anthonyja ne udaljava previše od stvarnog Anthonyja (Hopkinsa). Simpatičan je to starčić koji svoju staračku smušenost prekida na trenutke jezivim nervoznim smijehom.

Nije neuobičajeno da se glumci za pojedine uloge pripremaju mjesecima, pritom ne mislimo na pripremu i zapamćivanje teksta, analiziranje dramskih elemenata ili postavljanje *mise-en-scènea*, već na predan i dugotrajan trud uložen u prikupljanje svakog mogućeg materijala koji bi mogao pridonijeti vjerodostojnijem prijenosu nekog problema, iskustva, događaja. Namjerno izostavljamo dočaravanje nekog lika ili karaktera, jer upravo ta silna količina materijala i proučavanja izgradit će poseban repozitorij u samom glumcu i iz toga nastaje glumačka kreacija. Svako dobro glumačko ostvarenje zasigurno ne proizlazi iz impersonacije neke stvarne osobe, već kreiranjem iz vlastita glumčeva materijala. Naposljetku, lik Alice je fiktivan i Juliane Moore zapravo nije imala koga »imitirati«. Prema njezinim riječima, cijela kreacija i, na kraju, njezina prodornost prema gledatelju ovisila je o tom istraživanju koje je prethodilo snimanju. Smatra da ne bi znala kako snimiti ovaj film bez toga. Mjesecima prije gledala je svaki dokumentarni film na koji je naišla, svaki intervju, a svakako najvrjednije iskustvo bio je njezin razgovor s tri žene kojima je bio dijagnostificiran rani stadij. Najmlađa je imala 45 godina. Razgovarala je i s obiteljima oboljelih i njihovim iskustvima i emotivnim borbama, a pripreme za film završila je s bolesnicima koje je bolest odvela u krajnji stadij.²⁶

U tom svjetlu, knjiga »Voices of Alzheimer's« skuplja priče potpore onih koji se bore i onih koji su bitku izgubili kao bliski članovi obitelji ili prijatelji oboljelih.²⁷ Iskustva puna gnjeva, ali i ljubavi, onih koji su osobno zdravi cijelo vrijeme dijelili bolest s oboljelima. Knjiga sadrži i ispovijesti oboljelih. Upravo je to razlog njezina spominjanja koja očito svojim diskursom ne priliči znanstvenom izvješću, međutim u kontekstu upućivanja na ovu bolest i osvještavanja smatramo da ju je vrijedno spomenuti.

Po uzoru na neke europske i svjetske modele edukativno-suportivnog pristupa, i u Hrvatskoj je 2013. godine organiziran takozvani *Alzheimer Café* kao koncept okupljanja oboljelih od Alzheimerove bolesti, ali još više njihovih njegovatelja. Riječ je o korisnoj inicijativi na kojoj zainteresirani mogu prisustvovati predavanjima stručnjaka, izmjenjivati iskustva i podupirati se.²⁸ Osim

²⁶ Nigel SMITH, How Julianne Moore Pulled off her Devastating Performance in »Still Alice«, <https://www.indiewire.com/2014/12/how-julianne-moore-pulled-off-her-devastating-performance-in-still-alice-67003/> (03.09.2021).

²⁷ THE HEALING PROJECT, *Voices of Alzheimer's. The Healing Companion. Stories for Courage, Comfort and Strength*, New York, LaChance Publishing, 2007.

²⁸ Ninoslav MIMICA i dr., Alzheimer Cafe – što je to?, *Neurologia Croatica*, 63 (Suppl. 2) – Abstracts of the Croatian Congress on Alzheimer's Disease (CROCAD-14) with International

toga, u okrilju Hrvatske udruge za Alzheimerovu bolest,²⁹ u Zagrebu djeluje i Savjetovalište za obitelj oboljelog od Alzheimerove bolesti.³⁰

Autori sva tri filma ujedno su i scenaristi i redatelji i dijele neku osobnu priču s demencijama. Florian Zeller, autor *Oca*, odrastao je uz baku koja je počela pokazivati simptome dementnog propadanja kada je on imao 15 godina. Nije pokušavao ispričati svoju priču, priču o baki koja je polako nestajala, već je iskoristio iskustvo koje je zapamtio, unatoč mladim godinama, i prenijeti emocije s kojima se svi lako mogu poistovjetiti.³¹ Sjajno je iskoristio elemente s kojima je zbunjivao mozak gledatelja i prisiljavao ga da u jednom trenutku prestane analizirati i provjeravati svoje mentalne kapacitete i prepustiti se, da bi tek na kraju sve povezao u smislenu cjelinu.

Zauvijek Alice se temelji na istoimenom romanu objavljenom 2007. godine. Napisala ga je neuroznanstvenica Lisa Genova koja je inspiraciju također pronašla u svojoj baki koja je bolovala od Alzheimerove bolesti. Redateljsko-scenaristički i bračni par Richard Glatzer i Wash Westmoreland nevoljko su pristali na ekranizaciju ovoga djela, s obzirom na to da je Glatzeru dijagnosticirana amiotrofična lateralna skleroza, bolest motornog neurona koja svojim simptomima ne odgovara demenciji, ali zbog svoje progresivne prirode urušavanja motorike, govora, na kraju i disanja, itekako uključuje njegovu suprugu Westmoreland kao njegova primarnog njegovatelja.³² Ta su iskustva sasvim sigurno upisana i u njihovo zajedničko filmsko djelo.

Harry Macqueen, kojemu je *Supernova* drugi redateljski film, također ima osobnu priču s demencijom. Naime, smrt njegove prijateljice, kojoj je u ranim pedesetima dijagnosticirana demencija, potaknulo ga je da volontira u centrima za demenciju.

Zaključak

Analizirana su tri filma koja su recentnije proizvodnje i sva tri su doživjela priličnu komercijalnu uspješnost, stoga i široku vidljivost u svojoj obradi problema demencije. *Zauvijek Alice* nas uvodi u priču gotovo bezazlenim zaboravljanjem riječi i kronološki gradi narativ razvoja bolesti, gotovo dokumentaristički i kronološki u kliničkim obilježjima bolesti. Film pratimo iz uobičajene

Participation (2014), poster, 138, https://www.bib.irb.hr/735700/download/735700.Poster_Mimica_2.pdf (20.09.2021).

²⁹ HUAB, Hrvatska udruga za Alzheimerovu bolest, <https://alzheimer.hr/> (14.09.2021).

³⁰ Savjetovalište za oboljelog od Alzheimerove bolesti, <https://alzheimer.hr/savjetovaliste/> (14.09.2021).

³¹ Cathryn FRANCE, (Alzheimer Society), Intervju Floriana Zellera, https://www.youtube.com/watch?v=qp0jr_1PIoE (03.09.2021).

³² Richard Glazer je umro 2015. godine od amiotrofične lateralne skleroze (ALS). Catherine SHOARD, Still Alice co-director Richard Glatzer dies aged 63, <https://www.theguardian.com/film/2015/mar/11/still-alice-director-richard-glatzer-dies-aged-63> (03.09.2021).

gledateljske pozicije promatrača. Film *Otac* pak pratimo iz druge perspektive: uvučeni smo u neobične i neugodne trenutke protagonista njegovim subjektivnim uočavanjima, dok redatelj vješto i do samoga kraja provlači trilersku atmosferu. Treći film, *Supernovu*, pratimo bez »edukativnog« momenta o samoj bolesti, međutim cijelo vrijeme znamo da je prisutna. Sva tri filma u gledatelju pobuđuju snažne osjećaje empatije i vlastitog promišljanja o užasima s kojima se susreću oboljeli i o teškim trenucima njihovih bližnjih.

Promatrajući film kao vrlo vidljiv kulturološki izradak, uočava se njegova uloga u oblikovanju društvene percepcije neke teme. Kulturni artefakti koji se bave Alzheimerovom bolešću općenito, posebice film, sadrže neku odgovornost u društvenom prihvaćanju ili, pak, marginaliziranju ljudi koji žive s njom. Oblikuju način kako ćemo razmišljati, pa i djelovati u odnosu na nju, a budući da film djeluje kao zrcalo društvene stvarnosti, njegova je moć u tomu da komercijalnim uspjehom potakne promjenu, u slučaju *mainstream* filmova, ili da makar izazove reakciju manjeg broja predanijih gledatelja filmova koji nisu *mainstream*.

Ne ulazeći u daljnje analize i kritike marginalizacije starosti i bolesti nasuprot idealu i kultu mladosti, ljepote i zdravlja, možemo zaključiti da film doista pridonosi osvještavanju i razumijevanju. Iako smo, donekle odmakli od zbilje sedamnaestog stoljeća, kako ju je opisivao francuski filozof Michel Foucault, kada su sve nepoćudne, čudne i nekonvencionalne ljude smještali u ludnicu, iako za to nije bilo nikakvih opravdanih medicinskih razloga, tek možda obiteljska sramota, ni danas mentalne bolesti ne prihvaćamo kao, primjerice, onkološke ili kardiovaskularne. Film doista može podići svijest o tome da demencija nije isto što i starost, zaboravljivost ili čak da globalni gubitak kognitivnih sposobnosti nije samovoljna ludost, te da obitelj i bliski prijatelji koji se skrbe za takve bolesnike također snažno pate.

Marinko Leš* – Damir Demonja**

Depictions of Dementias in Recent Film Adaptations as a Way of Social Awareness

Summary

On a global public health problem, the growing number of people with dementia, especially the Alzheimer's type, sensibly speaks film industry. Given the wide visibility and accessibility to all groups, the film plays a significant role in approaching, according to experts, the leading diseases of today, which affects the cells of the cerebral cortex and the surrounding structure, primarily the hippocampal region, causing patients to lose mental, physical and mental abilities. Three films that are more recent productions have been analyzed and all three have experienced considerable commercial success, therefore wide visibility, and deal with the problem of dementia as their backbone. The film *The Father* shows the cruelty of dementia »from within«, *Still Alice* almost in documentary manner follows the development of the disease, while in *Supernova* we follow the initial features of frontotemporal dementia. Observing the film as a cultural by-product, at the same time very visible, its role in shaping the social perception of a certain topic is highly important. Cultural artefacts dealing with Alzheimer's disease in general, film in particular, contain some responsibility in socially accepting or, on the other hand, marginalizing the people who live with it. They shape the way we think and even act in relation to illness, and as film acts as a mirror of social reality, its power is to make some change or at least a reaction. It can be concluded that the film really contributes to awareness and understanding. The film can raise awareness that dementia is not the same as old age, forgetfulness or, even, that global loss of cognitive abilities is not insanity by choice, and that family and close friends caring for such patients also strongly suffer.

Key words: Alzheimer's disease, awareness, dementia, film, society.

(*na engl. prev. Damir Demonja*)

* Marinko Leš, PhD, Independent Researcher; Address: Bartolići 49, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: marinkoles@gmail.com.

**Damir Demonja, PhD, Research Adviser in permanent position, Institute for Development and International Relations, IRMO, Department for International Economic and Political Relations; Address: Ljudevita F. Vukotinovića 2, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: ddemonja@irmo.hr.